

NORSK ETNOLOGISK GRANSKING

Emnenr.	23	Fylke:	Østfold
Tilleggsspørsmålnr.		Herad:	Rakkestad
Emne:	Fordskikk til hverdags.	Bygdelag:	
Oppskr. av:	J.H.Olsen-Smedal,	Gard:	
(adresse):	Rakkestad.	G.nr.	Br.nr.

A. Merk av om oppskrifta er etter eiga røynsle.

B. Eller om den er etter andre heimelsmenn: (ta også med alder, heimstad, yrke):

SVAR

1. Med unntak av noen få storgårder var det vanlig at måltidene ble inntatt på kjøkkenet.
2. I regelen satt hele huslyden ved samme bord. Men på enkelte gårder satt tjenestejentene ved kjøkkenbenken. Slik er det til dels ennu.
3. Alle spiste på samme tid på kjøkkenet.
4. I regelen spiser husbondsfolk og tjenestefolk samme mat.
5. Når en unntar enkelte storgårder, spiser familien på kjøkkenet til daglig, selv om huset har kjøkken og stue.
6. Ved enkelte anledninger, som når en hadde håndverkerer i huset, var det vanlig at husfaren spiste sammen med dem i spisestua.
7. Ofte var bordet plasert i hjørnet av kjøkkenet slik at langsida av det falt sammen med landveggen og kortsida sammen med kortveggen. Bordet sto litt ut fra veggene, og på de sidene av bordet som var nærmest veggene, var det ofte anbrakt faste benker, mens det på de andre sidene enten var løse benker eller stoler. Oppstillingen av bordet og utstyret ellers kunne variere litt fra

2

gård til gård. I enkelte kjøkkener ble brukt bare løse benker-krakker.

Ved den ene enden av bordet innved veggen hadde i regelen husfaren sin plass, og ved den andre husmora, hvis hun da ikke satt ved peisen eller komfyren, som ofte var tilfelle. På benken ved veggen satt gjerne de andre familiemedlemmene, og på den andre sida satt husmenn og tjenestegutter, hvorav de fleste gårder hadde bare en av hvert slag. Også tjenestejentene kunne ha plass her. Ellers hadde i regelen alle sine faste plasser ved bordet.

8. Så lenge barna var så små at de ikke kunne rekke opp til bordet når de satt, måtte de stå ved bordet når de spiste. De kunne da være opptil 7-8 år gamle. Men så snart de ble store nok, fikk de sitte ved bordet. I enkelte hjem hadde barna sitt eget bord. Noen regel for at barna skulle stå når de spiste, har visst aldri eksistert. Slik er det fremdeles.
9. Noe særskilt navn på husbondens plass ved bordet, slik som høgsete eller lignende, nyttes ikke lenger. Det er mulig at plassen i gammel tid ble kalt høgsete, men det finnes ikke noen tradisjon om det lenger.
10. Hvis det i det hele tatt er tale om en bestemt hedersplass i en moderne innrettet stue, er den i den ene enden av bordet.
11. Før i tida var en ikke så nøye med å vaske hendene før en gikk til bords, og det er nok noen som forsommer det enda. Fra begynnelsen av dette århundre etter at helselære er blitt vanlig skolefag, er rensligheten med kropp og kler blitt større, og håndvask er blitt

mer alminnelig.

I eldre tid ble det ikke tatt så nøye med om mannfolk beholdt lua på ved bordet. Men fra midten av forrige århundre er det blitt vanlig å spise uten lue. Det er mulig at haugianerne har gjort seg gjeldende her, for av disse var det mange her i bygda.

- 12. Til omkring midten av forrige århundre var det nok så alminnelig at i regelen to spiste graut og til dels velling også av samme fat. Fatet -trauet -var laget av tre og hadde en langstrakt form. De to partnerne spiste fra hver sin ende av fatet. I regelen hadde de hver sin mjølkekopp. Koppen-bollen- var også av tre, men det var alt før den tid noen som hadde fat og kopper av stentøy. Slike stentøykopper ble gjerne kalt spilkammer.

Den tid det var vanlig at flere spiste av samme fat, tok en gjerne en klatt graut i skjea og dypte den i mjølka. Det er alminnelig enda. Å drikke direkte av koppen til grauten er lite brukt. Å helle mjølka på graut-tallerkenen blir ofte gjort med varm mjølk og kald graut.

Da folk begynte å drikke kaffe, fikk hver sin drikkekopp, skjønt det ofte hadde vært nokså alminnelig før også.

- 13. Det har visst vært lite brukt å sette gryte eller panne direkte på bordet. I så tilfelle ble den satt på en fjøl. I regelen ble den varme maten brakt på bordet fra gryta eller panna i peisen eller på komfyren.

Det blir så vidt mulig servert bedre mat når det er tilfeldige fremmede til stede.

- 14. Før tallerkenen kom i bruk, ble kjøtt, flesk og fisk

servert på flatbrødstykker. Men å legge den slags mat mellom flatbrødstykker har en spiste, har ikke vært vanlig uten som niste. Kjøttet eller fisken ble skåret i tynne skiver og lagt mellom brøstykkene. Et slikt stykke ble gjerne kalt en beta. Beta kalles også et stykke smørbrød.

15. Det blir ikke ansett som noen dårlig bordskikk å ta sukkerbiten i munnen. Noen stikker også sukkerbiten ned i kaffeen før de putter den i munnen. Enten en gjør det på den ene eller andre måten, blir det regnet som god bordskikk.

16. Å drikke kaffe av skåla blir av mange ansett som mindre god bordskikk. Men det blir ikke lagt noen større vekt på det.

17. Gaffelen kom bruk her i bygda omkring 1840, men den ble ikke alminnelig før omkring 1890. Men så vidt en vet, var gaffelen kjent og brukt i 3-4 husholdninger allerede omkring 1800.

Det lever enda mange som husker at en spiste uten gaffel. Men den var kjent, selv om den ikke ble brukt av alle.

18. Før særskilte bordkniver ble alminnelige, brukte mennene tollekniven sin ved bordet. Men en slags kjøkkenkniver har vel alltid vært til stede i de fleste kjøkkener. Hvis kvinnene ikke hadde sin egen kniv, hva de ofte hadde, brukte de kjøkkenkniven.

19. I regelen hadde hver sin skje. Den var gjerne merket med navn, men da skriveferdigheten i gamle dager ikke var alle manns kunst, helst med et særskilt kjennetegn. Etter bruken ble den enten ved et hol i enden av

5

skaftet hengt opp på en knagg eller stukket inn i en sprekk i veggen, hvor en slik fantes.

Skjea ble lagd av bjørk eller or. Hornskjeer fantes nok i enkelte hus, men de var sjeldne. Omtrent samtidig med gaffelen kom også jernskjeer i bruk.

Når en tok til med å vaske skjeene, er litt vanskelig å si. Enkelte renslige mennesker har vel gjort det i flere hundre år, men alminnelig ble visst ikke før ^{det} en begynte å bruke jernskjeer.

20. Tallerkener og kopper av fajanse kom litt etter litt i bruk fra begynnelsen av det 19. århundre. Porselenstallerkener og -kopper kom i bruk først i annen halvdel av århundredet hos de bedrestilte. Det er mulig at stentøy er blitt brukt før også, men sikkert i liten utstrekning.

Før en fikk stentøy, brukte en trefat og treboller. Men disse ble brukt lenge etter at stentøy ble så noenlunde alminnelig. De langstrakte trauene passet så godt som fellesfat, især når en skulle ete graut. Men omkring år 1900 hadde de fleste gått over til ^å nytte tallerkener, og nu hører trekjørelne historien til.

21. I regelen brukte en ikke duk på bordet til hverdags, og det blir sjelden brukt nu også.

22. Fra omkring 20-30 år sida er voksduken blitt nok så alminnelig. Mange lar duken bli liggende på bordet, men enkelte tar den av mellom måltidene. Hvitskurt bord er mye brukt, mens malte er mer sjeldne.

23. Kjøtt, flesk og fisk delte husmora i regelen ut til hver enkelt. Det var nok noen gårder hvor det var så rikelig at det ikke ble gjort også. Flatbrød ble ikke

6

delt ut, mens slikt bakverk som lompe og i eldre tid også ovnsbrød ble delt ut. Smøret ble ofte delt ut, men det var ikke overalt det fantes på bordet til hverdags. Mølske, hvitost og mysegraut kunne i regelen enhver forsyne seg selv av og innen rimelige grenser ta hva han ville.

Det er litt vanskelig å gi noen faste regler for matfordelingen, for den kunne variere nokså mye fra gård til gård.

25. Menn som gikk i tungt arbeid, og ofte også halv-voksne gutter fikk gjerne større porsjoner enn andre. Enkelte mente nok at kvinner trengte mindre mat enn menn. I regelen var det nok slik at de fleste fikk så noenlunde den maten de trengte, skjønt det ofte i små-kårshjem kunne bli i det snaueste laget.
26. De fleste normale barn spiser uten hjelp ved bordet når de er 5-6 år gamle. De får gjerne forsyne seg når de har begynt på skolen. Mor, far eller eldre søsken hjelper de små barna ved bordet.
27. Til for ikke så lenge siden var det enkelte mødre eller eldre søstre som tygde mat til småbarn. Men nu blir det av alle sett på som en uskikk.
28. Å lese bordbønn før og etter maten er nokså alminnelig. I regelen leser en stille hver for seg. Men hvis det er barn til stede ved bordet, leser ofte en av dem -kanskje det yngste- eller etter som det høver. Det blir ofte ikke gjort noen forskjell om det er fremmede til stede. Derimot er det ikke vanlig til hverdags å synge før og etter måltidet. Det gjør en nesten bare ved selskapslige anledninger, som brylluper, likferder, kvinne-

møter o.l.møter med bevertning.

29. De gamle haugianere mente at en burde snakke minst mulig når en spiste. Men i regelen tok en det ikke så nøye bare samtalen ble ført på en sømmelig måte. Det kunne være husbonden eller også en annen som førte ordet. Slik er det enda.

Nu var det selvfølgelig ikke i alle familier at de ovenfor nevnte regler ble overholdt. Mange steder kunne det gå temmelig lystig til ved bordet.

30. Noen anså det som lite passende å le ved bordet, mens andre mente at litt lystighet skjerpet appetitten og var godt for magen. Men de fleste mente nok at det måtte skje med måte.

En kjenner ikke noe ordtak eller munnhell om det.

31. Å synge ved bordet utenom bordvers har visst ikke vært vanlig.

Den kjente remse om mannen som ikke visste at kjerringa var gælen før ho sang når ho åt, finnes også her.

32. I regelen ventet en inntil alle var ferdige med å spise før en gikk fra bordet.

33. Det har ikke vært vanlig at husets folk har takket for maten til hverdags. I enkelte familier er det blitt gjort, især av barn. Takken ble rettet til husmora.

Slik er det ennu.

34. Hvis en fremmed tilfeldigvis kom inn mens husets folk satt og spiste, har det ikke vært vanlig at han sa noe i den anledning.

35. Det har ikke vært brukt å be hvilken som helst

8

fremmed som tilfeldigvis kom inn under måltidet, å spise med. Det kunne nok bli gjort med en kjenning, men som oftest ble han traktert etterpå.

36. Når en fremmed kommer tilgårds mellom måltidene, blir det gjerne stelt til mat til ham. Men det beror nok på husmoras gjestfrihet også.

37. En tilfeldig gjest fikk ofte ekstra traktement. Det kom seg nok an på hvem gjesten var og på hva husmora hadde å by på. Den skikken er vanlig enda.

38. I enkelte hjem sto gjerne kaffekjelen på hele dagen, og en granne eller en kjenning som stakk innom, fikk ofte en kopp kaffe. Slik er det enda, men kanskje ikke så alminnelig som for 50 år siden.

39. Hvis gjesten er en venn av husbondsfolket, spiser han ofte på kjøkkenet sammen med familien. Ellers blir han traktert i spisestua enten alene eller sammen med husfaren.

40. Gjesten blir gjerne oppfordret til å ta til seg ved bordet, og de fleste husmødre som ikke sitter altfor trangt i det, ser gjerne at han følger oppfordringen.

41. Hvis en lar gjesten sitte alene å spise, er ofte en av husstanden tilstede i stua og underholder gjesten selv om han ikke deltar i måltidet. Noen regel for hvor han skal plasere seg, er det ikke.

4932